

Jan Bielecki

Nasilenie agresji u męskiej młodzieży jąkającej się

Studia Philosophiae Christianae 24/2, 208-224

1988

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

- Hurlock E. B.: *Rozwój dziecka*, PWN, Warszawa 1960.
 Lewicki A.: *Psychologia kliniczna*, PWN, Warszawa, 1978.
 Murphy G.: *Personality a Biosocial Approach to Origins and Structure*, Harper, New York, 1947.
 Murray H. A.: *Exploration in Personality*, Oxford University Press, New York, 1953.
 Nuttin J.: *Struktura osobowości*, PWN, Warszawa, 1968.
 Prężyna Wł.: *Funkcja postawy religijnej w osobowości człowieka*, KUL, Lublin, 1981.
 Reykowski J., Kochańska G.: *Szkice z teorii osobowości*, Wiedza Powszechna, Warszawa, 1980.
 Reykowski J.: *Obraz własnej osoby jako mechanizm regulujący postępowanie*, Kwart. Pedagog., 1970 nr 3, s. 45—58.
 Siek S.: *Rozwój osobowości*, ATK, Warszawa, 1976.
 Siek S.: *Wybrane metody badania osobowości*, ATK, Warszawa, 1983.
 Wylie R.: *The Self Concept, a Critical Survey of Pertnent Research Literature*, Univ. Nebraska, Press, Lincoln, 1961.

JAN BIELECKI

NASILENIE AGRESJI U MĘSKIEJ MŁODZIEŻY JĄKAJĄCEJ SIĘ

1. Wprowadzenie. 2. Pojęcie agresji. 3. Agresja w ujęciu Bussa'a. 4. Charakterystyka zachowań agresywnych. 5. Niektóre czynniki wyzwalające reakcje agresywności. 6. Charakterystyka Kwestionariusza A. H. Bussa i Durkee „Nastroje i Humory”. 7. Opis badanej grupy. 8. Wyniki badań i wnioski.

1. WPROWADZENIE

W literaturze psychologicznej były podejmowane próby badań dotyczące niektórych cech osobowości ludzi jękających się. Jednak były to badania sporadyczne i dotyczyły takich zmiennych, jak neurotyczność, poziom inteligencji oraz zmiana niektórych cech osobowości pod wpływem przebytej terapii. Wiele miejsca poświęcono przyczynom, genezie i etiologii jękania. Na podstawie przeglądu dotychczasowych wyników badań osób jękających się, zauważono, że pomijano w tych badaniach taki element struktury osobowości jak agresja, a która wydaje się być ważna z psychologicznego punktu widzenia, gdy idzie o funkcjonowanie osób jękających się.

Trudno jest stwierdzić i podać przekonujące argumenty na to, że lęk i agresja są pochodne jękania, czy też odwrotnie, że jękanie jest pochodne lęku i agresji. Pomijając powyższą trudność, która zapewne jeszcze na długi czas pozostanie nierozwiązana, warto przeanalizować, aby zobaczyć czy poziom agresji u osób jękających się jest podwyższony i nasilony w stosunku do osób niejąkających się.

Biorąc pod uwagę osiągnięcia naukowe w tym zakresie, a także istniejące luki w badaniach psychologicznych uzasadnione, interesujące i celowe wydaje się podjęcie badań eksperymentalnych tej problematyki u osób jękających się.

Pojęcie agresji będziemy rozumieć za Bussem jako reakcję polegającą na działaniu szkodliwymi bodźcami na inny organizm.

2. POJĘCIE AGRESJI

Istnieją różne definicje i określenia agresji i agresywności.

Agresja, zachowanie agresywne, wrogie, fizyczne lub słowne, związane jest z pojawieniem się takich stanów emocjonalnych jak rozdrażnienie, niezadowolenie, napięcie czy gniew. Agresja może być przeniesiona na osoby neutralne lub skierowana przeciwko sobie, autoagresja. W psychiatrii agresję obserwuje się niekiedy w psychozach zwłaszcza schizofrenii, zaburzeniach świadomości, stanach maniakałnych czy w zaburzeniach osobowości.

Agresją w psychologii określa się zazwyczaj, bądź rodzaj zachowania się jednostki przynoszący szkodę i przykrości innym, bądź też stałą tendencję motywacyjną do takiego zachowania się.

Mandl definiuje agresywność jako społeczny sposób zachowania się, wynikający z wrogich intencji.

Dla Skornego agresywność jest swoistą formą zachowania się, przyjmującą postać inicjowanego ataku, powodującego powstanie określonych szkód materialnych lub moralnych (Skorny 1973, s. 315).

Buss zaznacza, że w licznych definicjach agresji centralnym pojęciem jest intencja, zamiar czynienia szkody, chociaż nie zawsze ten termin jest otwarcie zastosowany.

Według Buss'a, należy unikać wprowadzania do wszelkich, zwłaszcza psychologicznych definicji takich terminów jak intencja lub zamiar, ponieważ jest to opis zbyt subiektywnego procesu, aby można go sprawdzić w kategoriach behawioralnych. Kwestię przyczyn agresywnego zachowania się ludzi w dawniejszych koncepcjach psychologicznych rozstrzygano zazwyczaj jednoznacznie i prosto: źródła agresji należy szukać w siłach popędowych. Posługując się najogólniejszą formułą można powiedzieć, że według teorii instynktywistycznych człowiek jest z natury agresywny. Wedle tej koncepcji trzeba przyjąć, że człowiek przychodzi na świat wyposażony w specyficzny system generujący popęd o określonym charakterze, mianowicie popęd do agresji, która to energia domaga się okreśowo, przy dostatecznym skumulowaniu, uwolnienia, rozładowania w postaci czynności agresywnych. Podane założenie odnosi się do źródła oraz istoty agresji, a nie do fizjologicznej, zwłaszcza neurofizjologicznej regulacji tego rodzaju zachowania się (por. Frączek 1973, s. 287, 288).

Instynktywistyczną interpretację źródła agresji w naukach psychologicznych wiąże się z nazwiskami Freuda, Mc Dougala, wreszcie Lorenza.

W koncepcji Freuda przyjęto, iż dwa podstawowe popędy regulują funkcjonowanie człowieka: Eros i Thanatos. Pierwszy ma zapewniać kontynuację i rozwój życia, podczas gdy ostatecznym drugiego jest śmierć, powrót do stanu bezruchu nieorganicznego świata. Transformacje instynktu śmierci, regenerującego się spontanicznie, a zarazem poszukującego realizacji rozładowania, stanowią o tendencjach agresywnych u człowieka. Sprzeczność zachodzącą między instynktem życia a instynktem śmierci Freud uważał za źródło agresji.

Adler traktował początkowo agresję jak Freud, uważając ją za pierwotny, wrodzony, pobudzający do walki instynkt. Przejawia się on bezpośrednio lub pośrednio w określonych formach ludzkiego działania. W późniejszym okresie, jego poglądy znacznie odbiegały od freudowskiego sposobu rozumienia agresji. Adler uważał, że zasadniczymi motywami ludzkiego działania są kompleksy niższości. Są one rezulta-

tem istnienia tzw. niepełnowartościowych organów i mogą prowadzić do wystąpienia zachowań agresywnych. Z nieco odmiennym ujęciem agresji spotykamy się u przedstawicieli neopsychoanalizy. Neopsychoanalizy odrzucali istnienie wrodzonego instynktu agresji i twierdzili, że u człowieka dominują wrodzone instynkty społeczne. Agresja jest w stosunku do nich zjawiskiem wtórnym i pojawia się wtedy, gdy instynkty społeczne ulegają zahamowaniu, gdy z pewnych powodów nie mogą być zaspokojone.

Mc Dougall określał instynkt jako wrodzoną, niezmienną, gatunkową właściwość organizmu, przejawiającą się występowaniem specyficznego stanu napięcia emocjonalnego, pobudzającego do korzystnego dla tego organizmu działania. Podmioty zewnętrzne zdolne są jednak uruchamiać funkcjonowanie różnych instynktów, ale same nie mogą być jednak funkcjami powodującymi wystąpienie określonego działania.

Jednym z zasadniczych instynktów ma być instynkt walki. Stanowi on źródła uczuć gniewu, które są impulsem powodującym wystąpienie różnych zachowań agresywnych (por. Skorny 1968, s. 20—38).

Współcześnie instynktywistyczną interpretacją źródeł agresji szeroko uzasadnia i rekomenduje Lorenz, który w popędach biologicznych upatruje istotę motywacji do zachowania się agresywnego. Lorenz sądzi nawet, że w organizmie zbiera się jakaś bliżej nie określona substancja, stanowiąca źródło popędu agresywnego. Twierdzenie to nie ogranicza się do rybek w akwarium, lecz obejmuje również ludzi, u których — według tego autora — popęd agresywny utrwał się i rozrastał m. in. na drodze specyficznego doboru naturalnego, dokonującego się od czasów prehistorycznych. Lorenz sądzi, że zgromadzona w rezerwarze agresywność musi być w odpowiednim czasie usunięta na drodze katharsis, albowiem w przeciwnym przypadku prowadzi do tragicznych skutków. Wedle tej koncepcji głównym źródłem cierpień cywilizowanego człowieka jest brak dostatecznych warunków do swobodnego przejawiania popędu agresji, brak możliwości wyładowania tego popędu (por. Frączek 1970, s. 117—180).

W myśl teorii behawiorystycznej agresywność należy traktować jako jedną ze zmiennych osobowości, jako pewną klasę trwałych reakcji. Podstawowym pojęciem koncepcji behawiorystycznej jest nawyk. Otóż, agresywność można w uproszczeniu traktować jako nawyk lub system nawyków atakowania. Częstość i intensywność reakcji agresywnych jest wyznaczana przez siłę nawyku do tych reakcji, a ta zależy od czterech następujących zmiennych:

- 1) Częstości i intensywności występowania czynników poprzedzających agresję (frustracja, szkodliwe bodźce). Jest prawdopodobne, że u osobnika doznającego częstego i intensywnego działania tych czynników powstanie tendencja do zachowań agresywnych.
- 2) Historii wzmocnienia. Na siłę wszelkich nawyków, w tym też nawyku do zachowań agresywnych, ma wpływ przebieg warunkowania, a konkretniej częstość i siła wzmocnienia. Im częstsze i silniejsze jest wzmocnienie pozytywne reakcji agresywnych, tym silniejszy jest nawyk do tych zachowań. Przez wzmocnienie należy rozumieć zarówno spadek przykrego napięcia emocjonalnego (wzmocnienie wewnętrzne), jak też usunięcie szkodliwych bodźców lub uzyskanie nagrody (wzmocnienie zewnętrzne). Okazuje się, że największa siła nawyku do zachowań agresywnych powstaje wówczas, gdy zachowania prowadzą do uzyskania nagrody, zwłaszcza jeżeli ten typ wzmocnienia

miał miejsce w dzieciństwie. W takim wypadku reakcje agresywne generalizują się bardzo szeroko i występują bez względu na to, czy w konkretnych sytuacjach są pozytywne (prowadzą do osiągnięcia nagrody), czy też nie. Jednakże zachowania agresywne nie tylko nie bywają wzmacniane pozytywne, ale za te zachowania osobnik jest karany. Funkcją kary jest osłabienie tendencji do zachowań agresywnych przez produkowanie stanu lękowego, niepokoju lub poczucia winy, których występowanie zahamowuje takie zachowanie.

- 3) Społeczne czynniki ułatwiające zachowania agresywne stanowią następną zmienną, mającą wpływ na kształtowanie się nawyku do zachowań agresywnych. Tymi czynnikami są przede wszystkim akceptujące lub nie akceptujące postawy społecznej wobec takich zachowań. Chodzi w tym przypadku zarówno o rodzinę, jak i całą społeczność. Ogólnie mówiąc, grupa społeczna może ułatwić kształtowanie nawyku do zachowań agresywnych przez:
  - a) dostarczanie agresywnego modelu zachowania,
  - b) prowokowanie do agresji,
  - c) wzmocnianie, nagradzanie za agresję.

- 4) Właściwości temperamentu osobnika. Właściwości temperamentu wpływają na różne zachowania, a między innymi na zachowania agresywne i stanowią o formalnej charakterystyce reakcji (np. szybkości, intensywności, itp.).

Tymi właściwościami czy zmiennymi temperamentu, które mają modyfikujący wpływ na agresję są: stopień impulsywności, poziom aktywności, intensywność reakcji, niezależność (por. Buss 1961, s. 340).

U Dollarda na miejsce autonomicznego instynktu jako źródła agresji podstawiono reaktywny popęd, ale w istocie rzeczy przyjmowano szereg analogicznych jak we wcześniejszych teoriach założeń.

Ponieważ człowiek poddawany jest frustracji od najwcześniejszych lat życia i permanentnie, to bezustannie powoduje w nim agresywną motywację. Popęd ten kumuluje się, wymaga więc okresowego rozładowania i może być na dobrą sprawę usunięty przez agresywne czynności. Według Dollarda frustracja prowadzi do powstawania złości, złość zaś prowadzi do zachowań agresywnych. Im ostrzejsza frustracja, tym silniejsza złość, a im silniejsza złość, tym gwałtowniejsze zachowania agresywne. A więc siła reakcji agresywnej jest funkcją siły złości, siła złości jest funkcją siły frustracji.

Berkowitz stara się w swoich pracach przeformułować twierdzenie o związku frustracji z agresją i nadać mu nowy sens. Sądzi bowiem, że relacja pomiędzy frustracją i agresją ma znacznie bardziej złożony i upośredniony charakter, niż przyjmowali to twórcy tej koncepcji. Dollard zwraca uwagę na rolę czynników sytuacyjnych w wyzwalaniu czynności agresywnych i w sterowaniu nimi. Frustracja może produkować agresywne następstwa, ale nie jest jednym mechanizmem, w oparciu o który należy wyjaśnić ten fenomen. Frustracja, a przynajmniej pewne jej formy, stwarza zdaniem Berkowitza, gotowość do agresji. Na to bowiem, czy zachowania agresywne występują, czy też nie, istotny wpływ wywiera spostrzeganie sytuacji; spostrzeganie określonej sytuacji jako takiej, w której można czy należy zachowywać się agresywnie.

Złość jest czynnikiem, który niewątpliwie podwyższa prawdopodobieństwo wystąpienia zachowań agresywnych, lecz nie jest wystarczającą przesłanką takich zachowań. A zatem, Berkowitz sądzi — mó-

wiąc kategoriami behawiorystycznymi — że między sytuacją obiektywną a zachowaniem agresywnym osobnika występują dwie klasy zmiennych pośredniczących, tj. złość oraz spostrzeganie i interpretacja sytuacji. O ile złość jest podstawową i pierwotną reakcją na frustrację (jako reakcja emocjonalna na frustrację może wystąpić również strach), to sposób spostrzegania i interpretacji poszczególnych sytuacji jest czymś nabytym i utrwalonym na skutek ubiegłego treningu. Zgromadzone fakty na temat agresji i narastające cząstkowe twierdzenia odnoszące się do tego zjawiska nie mieszczą się jednak nawet w zmiennej koncepcji o związku agresji z frustracją. Koncepcja ta pomimo uzupełnień nie jest w stanie zapewnić ram o dostatecznej nośności, aby w oparciu o nie zbudować jednolitą teorię agresji (por. Frączek 1973, s. 289—291).

3. AGRESJA W UJĘCIU BUSSA

Buss określa agresję jako typ reakcji czy zachowania, będącego źródłem szkodliwych bodźców dla innego organizmu. A więc: po pierwsze, muszą to być takie zachowania, które dla innego organizmu są źródłem szkodliwych (w szerokim znaczeniu) bodźców; po drugie, są to zachowania czy reakcje wymagające zazwyczaj kontekstu interpersonalnego (wyłączając autoagresję). Do przedstawionej definicji wprowadzone są pewne ograniczenia, wynikające ze społecznego kontekstu zachowań człowieka. Nie wszystkie zachowania będące źródłem szkodliwych bodźców dla innego organizmu należy traktować jako agresję. Jeżeli np. dentysta usuwa chory ząb pacjentowi, albo chirurg przeprowadza konieczną, choć bez wątplenia uszkadzającą organizm operację, to nie ma powodów do uznania tych zachowań za agresywne. Zasadniczą podstawą usunięcia takich zachowań z klasy reakcji agresywnych jest fakt powszechnej, społecznej akceptacji tych zachowań; akceptacji opartej na społecznym doświadczeniu i wynikającym stąd przekonaniu, że chociaż bezpośrednio są to zachowania będące źródłem szkodliwych bodźców, to jednak w dalszej perspektywie są pożądane dla uszkodzonego organizmu. Wyrażając tę tezę inaczej, możemy powiedzieć, że osoba wykonująca te zachowania występuje w roli wyraźnie określonej społecznie i uznanej za pozytywną. Buss wyróżnia takie odmiany reakcji agresywnych jak: agresja fizyczna i agresja słowna oraz takie odmiany względnie komponenty zachowań agresywnych jak: gniew i wrogość.

Agresję fizyczną określa Buss jako atak na jakiś żywy organizm przy pomocy własnego ciała, np. zębów, rąk lub przy pomocy broni, np. noża, pistoletu. Specyficzny dla obiektu agresji jest fakt, że stanowi on jakąś barierę dla agresora lub źródło szkodliwych bodźców, które agresor chce przełamać lub wyeliminować.

Drugą ważną konsekwencją ataku, czy intencją ataku agresywnego jest obok przełamania jakiejś krępującej bariery czy eliminacji źródła szkodliwych bodźców, zadania ofierze bólu lub zranienie jej. Dzieje się często tak, że agresja zadaje ból bez zranienia, np. za pomocą elektrycznego szoku, wykręcania rąk (Buss, 1961, s. 4—6).

Buss definiuje agresję jako reakcję, polegającą na wysyłaniu szkodliwych bodźców na inny organizm. W agresji fizycznej wysyłanie szkodliwych bodźców powoduje ból i zranienie.

W agresji słownej wysyłanie szkodliwych bodźców polega na groźeniu i odrzucaniu. Reakcja odrzucania polega na przypisywaniu komuś szkodliwych, ujemnych, drażących, ośmieszających określeń i etykietek.

Reakcja odrzucania nie musi być werbalna. Może ona polegać na unikaniu człowieka, izolowanie się od niego, zaznaczaniu swojej intencji za pomocą pogardliwych gestów, min, usuwania tej osoby z jakiejś grupy itp.

Najczęściej jednak reakcja odrzucania ma charakter werbalny. Buss mówi o trzech typach werbalnych reakcji odrzucania: pierwszym jest bezpośrednie, twarde odprawianie kogoś z pomocą wyrażen: „wyjdz”, „opuść to miejsce”, „wynoś się”. Drugą formą odrzucania są wrogie i złośliwe uwagi kierowane wprost do ofiary: „nie lubię cię”, „nudzisz mnie”, „nienawidzę cię”. Trzecią formą reakcji odrzucania jest bezpośredni atak słowny przeciw ofierze. Polega on na pomniejszeniu ofiary, przekleństwach, krytykowaniu jej. Buss rozróżnia krytykę nie agresywną, np. jeśli komuś mówi się, że jego praca nie jest dobra (i tak jest rzeczywiście) i krytykę jako reakcję agresywną, kiedy np. powiemy: „ta marna robota pokazuje dopiero jak jesteś głupi i ograniczony”. Przekleństwa są najbardziej brutalną formą odrzucania. Ofiara jest atakowana za pomocą mocnych słów, stanowiących społeczne tabu, wypowiedzianych podniesionym głosem, ze specjalną intonacją (Buss, 1961, s. 6—7).

Groźba jako forma agresji słownej polega na eksponowaniu ofierze za pomocą słów możliwości dokonania u niej uszkodzeń i urazów. Zarówno ofiara jak i agresor uczy się na podstawie doświadczenia, że zapowiedzi agresji, czy symbole zachowania mają wywoływać takie same skutki, jak agresywny atak.

Buss wyróżnia jeszcze bezpośrednią i pośrednią. Przykładem bezpośredniej agresji jest podpalenie, zniszczenie cudzego mienia. Przykładem zaś pośredniej agresji słownej jest rozpущenie o kimś plotek. Występuje też obok aktywnej agresji agresywność bierna. Polega ona na uniemożliwieniu ofierze agresji osiągnięcia jakiegoś celu, albo blokowaniu, za pomocą jakichś swoich poczynań, działania obiektu agresji. Bierna agresja powoduje, że jej ofiara może potępiać samą siebie lub że konsekwencja biernych działań staje się szkodliwa dla obiektu agresji (Buss, 1961, s. 4—9).

Gniew jest złożoną reakcją emocjonalną, na którą składają się specyficzne komponenty ekspresji mimicznej, reakcje mięśniowe, reakcje wiscerogenne sterowane głównie autonomicznym układem nerwowym.

Gniew, zdaniem Bussa, pobudza do agresji. Reakcje agresji redukują napięcie spowodowane wzbudzeniem gniewu. Gniew jest jednym z powodów pobudzających do agresji, ale występują też reakcje agresywne, którym nie towarzyszy reakcja gniewu.

Wrogość Buss określa jako reakcję nawykową, polegającą na ujawnianiu za pomocą słów, negatywnych uczuć (złej woli) wobec ludzi i zdarzeń oraz na negatywnej ocenie ludzi i zdarzeń (Buss, 1961, s. 9—12).

Buss traktuje wrogość jako część reakcji agresywności, podobnie jak ją stanowi gniew. Kiedy mamy do czynienia z reakcjami agresywności słownej, może ona być identyczna z reakcjami wrogości. I tu i tam występują wrogie, pomniejszające określenia i groźby. Wrogość można traktować — pisze Buss — jako warunkową, reakcję gniewu, która nie posiada autonomicznych i mięśniowoszkieletowych komponentów reakcji gniewu. Wrogość w tym jest do niej podobna, że ma tę samą intencję, którą jest zranienie i ukaranie, a różni się brakiem autonomicznej i gestykulacyjno-mimicznej komponenty reakcji i gniewu. Istnieją różne typy

związków między reakcjami agresywnymi i wrogości. Niektóre reakcje wrogości poprzedzają atak. W większości jednak wypadków reakcje wrogości występują w czasie nieobecności ofiary, np. reakcje wrogości wobec znaczących osób. Wiele instrumentalnych reakcji agresji nie ma komponenty wrogości i nienawiści do ofiary. Buss zdaje się traktować wrogość jako pewną dyspozycję do ujawniania negatywnych uczuć i pomniejszających ocen u ludzi i zdarzeń. Na charakter wrogości jako dyspozycji wskazują reakcje wrogości wykonane w zemście. Człowiek mściwy może ujawniać całymi latami reakcję wrogości (Buss, 1961, s. 12—15).

4. CHARAKTERYSTYKA ZACHOWAŃ AGRESYWNYCH

Zachowania skierowane przeciw określonym osobom lub rzeczom i przybierające formę ataku noszą nazwę zachowań agresywnych. Zachowania agresywne są skierowane przeciwko komuś lub czemuś, czyli są ukierunkowane na określony przedmiot. Przedmiotem tym mogą być tak ludzie i inne istoty żywe, jak też rzeczy i zjawiska w świecie rzeczy martwych (Skorny, 1968, s. 144).

a) Zachowania agresywne można dzielić biorąc pod uwagę formę ich występowania. Uwzględniając to kryterium A. H. Buss wyróżni: agresję fizyczną i słowną oraz agresję czynną i bierną.

Agresję fizyczną Buss określa jako atak na inną osobę, w którym atakujący posługuje się określonymi częściami ciała lub narzędziem, zadając ból lub wyrządzając szkody osobie będącej przedmiotem agresji.

Agresja słowna natomiast polega na posłużeniu się bodźcami werbalnymi szkodliwymi dla atakowanej osoby, wywołującymi u niej strach, poczucie krzywdy lub odrzucenie uczuciowe.

Agresję czynną stanowią działania szkodliwe dla osób lub przedmiotów, na które je się kieruje, natomiast agresja bierna to powstrzymanie się od określonego działania, powodujące szkodliwe konsekwencje dla osoby będącej przedmiotem agresji. A. H. Buss wyróżnia agresję behawioralną, symboliczną i tematyczną.

Agresja behawioralna jest skierowana przeciw konkretnym osobom lub rzeczom.

Agresja symboliczna dotyczy osób lub rzeczy symbolizujących w jakiś sposób właściwy przedmiot, na który byłaby skierowana agresja behawioralna.

Agresja tematyczna polega na wystąpieniu określonego rodzaju wypowiedzi słownych przy badaniach prowadzonych za pomocą testów projekcyjnych. Badania te opierają się na założeniu, że agresja tematyczna jest symptomatyczna dla tendencji do agresji behawioralnej, czyli że w wypowiedzi osoby badanej testem projekcyjnym można wnioskować, w jakim stopniu przejawia ona skłonności agresywne w rzeczywistym działaniu.

b) Zachowania agresywne można dzielić ze względu na ich przedmiot.

A. H. Buss wyróżnia tu agresję: bezpośrednią i przemieszczoną.

Agresja bezpośrednio polega na jawnym ataku skierowanym na przedmiot będący powodem frustracji i możliwym tylko w jego obecności.

Agresja przemieszczona natomiast, to atak skierowany na „obiekt zastępcze”, czyli na osoby lub rzeczy nie będące właściwym przed-

miotem zachowań agresywnych. Z podobnym podziałem agresji spotykamy się również u szeregu innych autorów.

Analizując zachowania agresywne występujące u dzieci w wieku przedszkolnym J. Walters, D. Pearce i L. Dahms wyróżnili agresję fizyczną i słowną. Do agresji fizycznej zaliczają oni takie zachowania, jak: dokuczanie, uderzanie, wyrywanie przedmiotów, pchanie, szarpanie, ciągnięcie. Agresja słowna wyraża się natomiast w niektórych żądaniach, rozkazach, konflikcie słownym, lekceważącym traktowaniu, podjudzaniu do agresji, odmowie udziału we wspólnym działaniu, odbieraniu przysługujących komuś uprawnień, zawstydzaniu, pretensjach, groźbach.

Skorny w swych pracach na temat zachowań agresywnych poprzez pogrupowanie w/w zachowań stara się precyzyjniej określić jakie zachowanie, jaki akt agresji do jakiej grupy przypisać. I tak zachowania mieszczące się w grupie agresji fizycznej dzieli na agresję fizyczną bezpośrednią, czyli zachowanie napastliwe z udziałem rąk, nóg, mięśni twarzy (plucia, gryzienia), jak i przedmiotów martwych, oraz zachowania destrukcyjne czyli darcie, wyważenie, wybuch złości. Drugą grupą zachowań agresywnych jest agresja fizyczna pośrednia czyli zachowanie napastliwe takie jak przeszkadzanie, dokuczanie, chowanie lub zamiana przedmiotów oraz zachowanie destrukcyjne wyrażone w formie tłumaczenia, psucia.

Podobnie ma się rzecz z agresją słowną, gdzie także jest wydzielona agresja bezpośrednia i pośrednia. A zatem do grupy zachowań bezpośrednich Skorny zalicza wypowiedzi napastliwe (groźenie, straszenie), wypowiedzi szkodzące (odbieranie uprawnień, podawanie fałszywych informacji) oraz wypowiedzi poniżające (przezywanie, wyśmiewanie).

W grupie pośredniej agresji słownej wyróżnia także wypowiedzi napastliwe, np. zachęcanie do agresji, wypowiedzi szkodzące (skarżenie) oraz wypowiedzi poniżające czyli przezywanie, wyśmiewanie (Skorny, 1968, s. 194—213).

Agresywność zwrócona do wewnątrz wyraża się w samokrytycyzmie, ganieniu siebie, kaleczeniu, czy samobójstwie.

Przyjmując termin „agresja” w szerokim jej znaczeniu, J. Dollard, L. W. Doob, N. E. Miller, O. H. Mowrer i R. R. Sears do zachowań agresywnych zaliczają zarówno agresywne działanie, jak też agresywne myśli i wyobrażenia i odpowiednio do tego przymują podział agresji na agresję behawioralną i wyobrażeniową (Skorny, 1968, s. 182).

- c) Badania psychicznych mechanizmów agresywnego zachowania się doprowadziły do trzeciego kryterium podziału agresji ze względu na zewnętrzne warunki jej powstawania.

Wyróżnia się: agresję frustracyjną, agresję wywołaną działaniem szkodliwych bodźców, agresję instrumentalną, agresję zabawową, agresję naśladowczą. Każdy z tych rodzajów agresji powstaje pod wpływem innego rodzaju warunków zewnętrznych, mianowicie: działania bodźców frustracyjnych, bodźców przeszkadzających w działaniu, sytuacji zabawowych, zespołów bodźców tworzących określone wzory postępowania. A. H. Buss odróżnia agresję frustracyjną i instrumentalną.

Agresja instrumentalna jest następstwem wystąpienia przeszkód w działaniu utrudniających zaspokojenie pewnej potrzeby, nie powodujących jednak powstania frustracji. Agresja instrumentalna jest działaniem zmierzającym do usunięcia przeszkody blokującej zaspokojenie

danej potrzeby, któremu to działaniu nie towarzyszy stan pobudzenia emocjonalnego charakteryzujący agresję frustracyjną.

Zdaniem A. H. Bussa, agresja może być następstwem bodźców szkodliwych, przybierających formę ataku lub dokuczania. Atakowany osobnik reaguje agresją, by w ten sposób uwolnić się od działania szkodliwych dla niego bodźców. Również dokuczania, polegające na wystąpieniu bodźców denerwujących może wywołać agresję zmierzającą do uwolnienia się od ich wpływu. Buss stwierdza, że zarówno atak, jak też dokuczanie może wywołać nie tylko zachowanie agresywne, lecz również ucieczkę lub szereg innych zachowań nieagresywnych (por. Z. Skorny, 1968, s. 215—220). Zakrojone na szerszą skalę eksperymentalne badania mechanizmów psychicznych agresywnego zachowania się zostały zainicjowane przez J. Dollarda i zespół jego współpracowników z uniwersytetu Yale. Wyniki tych badań stanowiły podstawę do wysunięcia „hipotezy agresji frustracyjnej”. Ich zdaniem: „pojawienie się agresji zawsze każe domyślać się frustracji” oraz „każda frustracja zawsze prowadzi do wystąpienia jednej z form agresji” (Dollard, 1939, s. 1). Zgodnie z powyższą koncepcją wszelkie formy agresji można wyjaśnić wpływem frustracji, która nieuchronnie powoduje wystąpienie agresywnego zachowania się.

Badania N. N. Millera, S. Rosenzweiga oraz innych autorów spowodowały wprowadzenie szeregu poprawek do tezy Dollarda. Wyniki tych badań świadczyły o tym, że następstwem frustracji może być nie tylko agresja, lecz również fiksacja, regresja, substytucja, ucieczka lub wycofywanie się z sytuacji frustracyjnej. Frustracja jest następstwem blokady, czyli braku zaspokojenia określonych potrzeb. Jak świadczą wyniki badań A. Bandury, R. Waltersa oraz Z. Skornego, w powstawaniu agresywnego zachowania się dzieci i młodzieży szczególnie ważną rolę odgrywa blokada potrzeby afiliacji, potrzeby uznania społecznego oraz potrzeby samodzielności. Potrzeba afiliacji, określona również mianem potrzeby kontaktów uczuciowych, jest następstwem odrzucenia uczuciowego ze strony określonych osób. Blokada potrzeby uznania społecznego jest powodowana brakiem aprobaty oraz negatywną oceną zachowania się przez otoczenie. Blokada potrzeby samodzielności jest następstwem zbyt licznych zakazów i nakazów, wywołujących nadmierne ograniczenie aktywności dziecka.

Frustracja może powodować wystąpienie agresji bezpośredniej lub przemieszczonej. Agresja bezpośrednia skierowana jest przeciw osobom lub przedmiotom, które były powodem doznanej frustracji. Przy agresji przemieszczonej skierowuje się ona na przedmioty nie będące powodem frustracji.

Agresja naśladowcza jest następstwem mimowolnego naśladownictwa agresywnego zachowania się. Brak jest wtedy natomiast motywacji typowej dla agresji frustracyjnej, przyjmującej formę poczucia krzywdy, uczucia gniewu, chęci szkodenia lub wyrządzenia komuś przykrości. Dany osobnik nie uświadamia sobie, że zachowuje się agresywnie, ani też nie zdaje sobie sprawy z związku między własnym zachowaniem się a oddziaływaniem modeli.

Stwierdzono również, że w wyniku oddziaływania modeli agresywnego zachowania się, agresja może wystąpić u osób, które uprzednio nie były narażone na frustrację. Wpływ modeli na powstawanie agresywnego zachowania się zaznacza się szczególnie wyraźnie wtedy, gdy są nimi osoby znaczące, budzące podziw i uznanie.

5. NIEKTÓRE CZYNNIKI WYZWAŁAJĄCE REAKCJE AGRESYWNOSCI

Analizując agresywne zachowanie się, szereg autorów zwraca uwagę na motywujące je przeżycia emocjonalne. Uwzględniając wpływ tych czynników, M. B. Arnold odróżnia agresję wrogą i agresję reaktywną. Motywem agresji wrogiej ma być uczucie nienawiści, wrogości, chęć szkodenia i niszczenia. Agresja reaktywna jest natomiast reakcją na aktualnie doznane frustracje stanowiące akt samoobrony skierowany przeciw osobom lub przedmiotom powodującym powstanie frustracji. Ten rodzaj agresji powstaje pod wpływem uczucia gniewu.

Z podziałem agresji uwzględniającym rolę motywujących ją przeżycia uczuciowych spotykamy się również u R. Mandla, który rozróżnia agresję reaktywną i spontaniczną. Motywem agresji reaktywnej są takie przeżycia emocjonalne, jak złość i gniew, a powstają one na tle doznawanych frustracji. Agresja spontaniczna to zachowania agresywne w przypadkach, w których agresor nie doznaje aktualnie frustracji, natomiast motywem jego zachowania jest chęć sprawiania komuś przykrości, zadania bólu lub wyprowadzenia z równowagi.

Niektórzy autorzy wskazują na motywujący wpływ pewnych potrzeb i związanych z nimi przeżyć emocjonalnych na powstawanie agresywnego zachowania się.

Zdaniem J. S. Browna i J. E. Farbera dzieci zachowują się agresywnie w celu zwrócenia na siebie uwagi matki, która okazuje im zbyt małe zainteresowanie. Motywem agresywnego zachowania się jest tu niezaspokojona potrzeba kontaktów uczuciowych.

Również R. Slavson twierdzi, że jednym z motywów agresji jest chęć zwrócenia na siebie uwagi, zwłaszcza u dzieci, u których występuje poczucie niższości.

Badania A. Bandury i R. Waltersa dowiodły także, że agresywne zachowanie się chłopców w wieku dorastania są następstwem odrzucenia uczuciowego ze strony ich ojców.

N. Pastore uważa, że agresywne zachowanie się występuje wtedy, gdy określona sytuacja oceniana jest jako krzywdząca, gdy dana osoba uważa, że została potraktowana w sposób niesprawiedliwy. Ta sama sytuacja nie wywoła natomiast agresji, gdy nie towarzyszy jej poczucie krzywdy. Na inny aspekt motywacji agresywnego zachowania się wskazuje B. J. Murstein. Przeprowadzone przez niego badania świadczą o tym, że skłonność do przypisywania innym agresywności występuje w stopniu tym większym, im bardziej agresywna jest dana jednostka i im mniej zdaje ona sobie z tego sprawę. Własna agresywność wpływa więc modyfikująco na proces spostrzegania tej cechy u innych ludzi i jest powodem dopatrywania się jej u osób, które w rzeczywistości nie są agresywne i w działaniu swym nie kierują się wrogimi zamiarami (por. Z. Skorny, 1968, s. 278—285).

Zachowanie agresywne okazuje się bardzo dobrym sposobem zdobywania, potwierdzania czy powiększania poczucia kontroli. Są one także dogodnym sposobem ochrony, umacniania i podwyższania poczucia własnej wartości.

Trzecią wreszcie okolicznością, która sprzyja wyborowi i ustabilizowaniu technik agresywnych, jest ograniczona dostępność innych sposobów rozwiązywania własnych problemów. Tak np. człowiek, który nie rozwinął żadnych specjalnych zdolności, nie ma do czego się odwołać, aby umocnić poczucie własnej wartości; można powiedzieć, że agresja

nie ma żadnego „konkurenta”. Natomiast talent, umiejętność zdobycia szacunku innych i własnego dzięki konstruktywnej aktywności stanowią konkurencję dla agresji. Agresja, która stała się mechanizmem motywacyjnym, u podłoża którego leżą problemy z własnym „ja”, nabiera tym większego znaczenia w osobowości, im dłużej i efektywniej tę rolę pełni. W ten sposób może dochodzić do ustabilizowania się tego mechanizmu i powstania gotowości do jego uruchomienia pod wpływem wielu różnych okoliczności (Reykowski, Kochański, 1980, s. 78—91).

Buss wymienia natępujące czynniki prowadzące do zachowań agresywnych:

1. frustracje
2. działanie szkodliwych bodźców
3. działanie bodźców nękających.

1. Frustracje. Z sytuacją czy sytuacjami frustracyjnymi mamy do czynienia wówczas, gdy jakiekolwiek zachowanie prowadzące zazwyczaj do osiągnięcia wzmocnienia jest zablokowane, przy czym zablokowanie może nastąpić w różnych fazach przebiegu zachowania. Reakcja agresywna może być niejednokrotnie skutecznym sposobem pokonania przeszkody i osiągnięcia wzmocnienia. W drugim przypadku, jeżeli osoba doznaje działania szkodliwych bodźców, to także jednym ze sposobów ich usunięcia, a dokładniej usunięcia źródła tych bodźców, jest reakcja agresywna. Według Bussa jednym z możliwych, lecz niekomicznych następstw frustracji jest zachowanie agresywne. Oczywiście, występowanie lub nie reakcji agresywnej jako konsekwencji frustracji zależy od tolerowania frustracji. Im silniejszy jest atak jako bodziec wyzwalaający agresję, tym mocniej działa. Z eksperymentalnych badań wiadomo, że im bardziej intensywne są ataki słowne, tym silniejsza na nie odpowiedź agresywna.

2. Działanie szkodliwych bodźców. Znacznie częściej niż frustracja czynnikami poprzedzającymi reakcje agresywne są bodźce szkodliwe dla organizmu. Powyższą zależność należy rozumieć w ten sposób, że przy skierowaniu na osobnika agresji, powstaje kontragresja, jako jedna z możliwych reakcji instrumentalnych. Zaatakowany lub poddany działaniu przykrych, „dokuczliwych” bodźców osobnik może skierować agresję na atakującego czy nieprzyjemne bodźce (walka), starając się w ten sposób zlikwidować źródło szkodliwych bodźców lub też uciec z sytuacji, przez co również usuwa zagrożenie. Istnieje wiele zmiennych determinacji, czy reakcja (sposób zachowania się) będzie polegała na walce (agresji, a raczej kontragresji), czy na ucieczce. Należy do nich według Bussa między innymi: siła nawyku wynikająca przede wszystkim z poprzedniego treningu jednego z tych zachowań; pozycja atakującego i atakowanego w hierarchii dominacji, intensywność ataku.

3. Działanie bodźców nękających. Agresję wyzwalamą także bodźce nękające. Buss zalicza do nich, np. świecenie silnego światła prosto w oczy, zmuszenie do wachania wstrętnych zapachów, do słuchania głośno nastawionego radia, narażania na tzw. biały hałas. Istnieją też typowe społeczne bodźce nękające, wyzwalamą agresywność, jak np. czyjeś głośne jedzenie i picie, cmokanie, mlaskanie i siorpanie, żucie gumy lub chępienie się (Buss, 1961, s. 17—31).

W rzeczywistości mamy do czynienia z kilkoma różnymi drogami powstawania motywacji do agresji i wynikającym stąd znacznym różnicowaniu jej mechanizmów napędowych. Co więcej, dokonanie aktu

agresywnego zależy nie tylko od tego, czy powstała motywacja do agresji ale również od tego, czy powstały „siły”, które agresję blokują. Otóż z przedstawionych rozważań wynika, że te same mechanizmy, które są podstawą motywacji agresywnej, są też podstawą motywacji agresji blokującej. Tak więc agresja, może powstawać na podłożu pędowo-emocjonalnym jako wynik zapotrzebowania na stymulację, ale na tym samym podłożu powstają tendencje empatyczne hamujące agresję. Agresja może formować się jako wynik kształtowania się struktury. Jak i wypracowywania środków radzenia sobie z problemami, jakie funkcjonowanie tej struktury nasuwa, ale z drugiej strony, dzięki zjawisku poszerzenia „ja”, a także angażowania „ja” przez struktury niezbyt od niego odległe, „ja” może stać się źródłem impulsów hamujących agresję. Agresja może być także sterowana przez Sieć Wartości, ale z drugiej strony są też i takie wartości, które agresję powstrzymują.

Nie znaczy to, że agresja powstająca w określonej instancji regulacji może być hamowana jedynie przez te tendencje blokujące, które powstają w ramach tejże instancji. Znaczą natomiast, że regulacja agresji opiera się w zasadzie na mechanizmach ujemnego sprzężenia zwrotnego i że mechanizmy tego sprzężenia powstają w sposób naturalny wraz z rozwojem osobowości. Można spodziewać się zatem, iż większemu pobudzeniu do agresji odpowiadać będzie silniejsze wzbudzenie mechanizmów hamujących, a więc dominującą formą reakcji ludzi powinna być raczej oscylacja wyrażająca się w okresowym narastaniu i osłabianiu tendencji agresywnych, przy czym agresja rzeczywiście silna i przynosząca poważniejsze szkody innym powinna być w zasadzie zjawiskiem dość rzadkim. Zdarza się jednak, że mechanizm ujemnego sprzężenia zwrotnego zawodzi. Co więcej czasami obserwuje się coś przeciwnego, a mianowicie w regulacji agresji może wystąpić zjawisko dodatniego sprzężenia zwrotnego. Kolejne czynności agresywne powodują efekt samowzbudzenia, w którego rezultacie następuje eskalacja agresji. Dlatego w tych wypadkach nie włączają się mechanizmy blokujące. Dlaczego agresja wzrasta, a nie jest tłumiona? Wydaje się że są dwa źródła tego rodzaju zjawisk: Jednym z nich, może być niedojrzałość osobowości, drugim obecność społecznych czynników, które agresję fa-woryzują. Czynniki takimi są wzorce i wymagania szerzone w społeczeństwie i stanowiące składnik jego kultury lub też szerzone w pewnych jego grupach (por. Reykowski, Kochańska 1980, s. 121—125).

6. CHARAKTERYSTYKA KWESTIONARIUSZA A. H. BUSSA I DURKEE „NASTROJE I HUMORY”

Nazwany przez Arnolda H. Bussa i Ann Durkee Hostility — Guild Inventory ogłoszony został w 1957 roku..

W roku 1971 ukazała się polska wersja kwestionariusza A. H. Bussa i A. Durkee zatytułowana „Nastroje i humory”, którą opracował i zaadaptował do polskich warunków Mieczysław Choynowski. Kwestionariusz w polskiej wersji składa się ze 100 pytań oceniających nasilenie odniam agresywności i dodatkowo poczucie winy. Kwestionariusz ocenia:

Napastliwość fizyczną	NPF
Napastliwość słowną	NPS
Napastliwość pośrednią	NPP
Negatywizm	NGT

Podejrzliwość	PDJ
Urazę	URZ
Drażliwość	DRL
Poczucie winy	PW

Oto krótka charakterystyka tych odmian agresywności ocenianych przez poszczególne skale kwestionariusza:

1. Agresywność (napastliwość) fizyczna oznacza skłonność do działania fizyczną przemocą przeciwko innym. Chodzi tu głównie o fizyczne atakowanie innych osób, a nie o niszczenie przedmiotów. Tendencja ta wyraża się w takich symptomach jak tracenie kontroli nad swoimi agresywnymi impulsami, oddawanie komuś uderzeń i razów, wszczynanie walki z kimś kto obraża, walczenie w obronie swych praw.

2. Agresywność (napastliwość) słowna. Są to zachowania agresywne, polegające na szkodzeniu innym i ranieniu ich poprzez treść wypowiedzi oraz formę i sposób wypowiedzania się. Forma obejmuje klócenie się, krzyczenie i wrzeszczenie, treścią mogą być groźby, przekleństwa i nadmierny krytycyzm.

3. Agresywność (napastliwość) pośrednia — zarówno okreźna, jak nie skierowana przeciw komuś określone. Okreźne zachowanie się agresywne, takie jak złośliwe obgadywanie lub niszczenie cudzej własności, nie jest bezpośrednim atakowaniem zniechęconej osoby, lecz szkodzeniem jej poza jej plecami. Agresja nie skierowana przeciw komuś określone, taka jak ataki wściekłości wyrażające się w krzyku, rzucanie się na ziemię, tupanie nogami, rzucanie przedmiotami, trzaskanie drzwiami, jest wyładowaniem nie godzącym wprost w nikogo. Oba te rodzaje agresywności Buss uważa za pośrednie, gdyż nie są przyczyną niczyjego bólu i nie czynią nikomu cielesnej krzywdy.

4. Negatywizm jest zachowaniem polegającym na przeciwstawieniu się innym osobom, zazwyczaj jakimś autorytetem. Zachowania te obejmują różne reakcje, od biernego niedostosowania się do wymagań innych osób, do jawnej rebelii przeciw regułom postępowania i konwenansom. Objawem negatywizmu jest nierobienie tego o co ktoś prosi, buntowanie się przeciwko narzucanym regułom postępowania, przeciwstawienie się poleceniom i rozkazom.

5. Podejrzliwość, jest to, według Bussa, rzutowanie własnej wrogości na inne osoby. Może polegać tylko na nieufności i ostrożności w stosunku do ludzi, bądź też nawet aż na przeświadczeniu, że inni nam szkodzą lub zamierzają zaszkodzić. Osoba podejrzliwa uważa, że ludzie obmawiają ją poza jej plecami. Jest szczególnie ostrożna wobec osób, które wydają się jej bardziej przyjacielskie niż inne. Uważa, że wielu ludzi jej nie lubi, zazdrości jej, wyśmiewa się z niej. Osoba podejrzliwa dziwi się, że ktoś zrobił jej coś przyjemnego. Nie wierzy w prawdziwość ludzi, zwłaszcza obcych. Jest przekonana, że ma wrogów, którzy pragną ją zranić psychicznie lub fizycznie.

6. Uraza. Charakterystycznym objawem urazy jest gniew spowodowany, złym traktowaniem (rzeczywistym lub urojonym), jak również skłonność do zanudzającego gadania, pretensje, domaganie się czegoś, skarżenie się i pojękiwanie.

7. Drażliwość, skłonność do irytacji jest gotowością do reagowania silnymi, agresywnymi uczuciami na najmniejszą prowokację. Typowym objawem jest złość, wpadanie w rozjątrzenie, zrzęczenie, szorstkie, niegrzeczne odzywianie się, niecierpliwość, wpadanie we wściekłość, kiedy człowiek staje się przedmiotem żartów, zadręczanie innych, prze-

żywanie uczucia, jakoby miało się za chwilę „ekspłodować”, wpadanie w irytację z powodu drobnych rzeczy.

8. Poczucie winy wyraża się przeżywaniem wyrzutów sumienia, nawet za drobne „oszustwa”. Będzie to wstydyzenie się swoich myśli, ujawnianie przekonania, że ludzie, którzy źle pracują przeżywają poczucie winy, popadanie w przygnębienie z powodu przeświadczenia, że nie zrobiło się dosyć dla swoich rodziców. Jest to przeżywanie wyrzutów sumienia spowodowanych złymi myślami, zawinionym niepowodzeniem w działaniu i poczuciem, że prowadzi się źle życie (Buss, 1961, s. 169—173).

Kwestionariusz „Nastroje i humory” zawiera szereg stwierdzeń, które dotyczą uczuć doznawanych przez większość ludzi. Po każdym stwierdzeniu odpowiada się, przez otoczenie kółkiem jednej z trzech odpowiedzi do wyboru, mianowicie: „Tak”, „?” i „Nie”. Na pierwszej stronie arkusza testowego znajduje się rubryka na wpisanie danych personalnych, tabelka do wpisania wyników i rysowania profilu oraz instrukcji dla badanego. Test nadaje się do badania dzieci od 12 roku życia, lecz można nim badać również dorosłych.

Kwestionariuszem „Nastroje i humory” można badać zarówno grupowo, jak indywidualnie. Czas badania nie jest ograniczony, na ogół jednak nie przekracza 20 minut. Pierwsza wersja kwestionariusza zawierała 150 stwierdzeń. Wersją tą badał Buss i Durkee, 85 studentów i 74 studentki i wyniki poddał dalszej analizie. W wyniku tych analiz wyeliminował część stwierdzeń kwestionariusza i pozostawił ich 75. Z tych siedemdziesięciu pięciu stwierdzeń 66 ocenia wrogość, 9 natomiast jest przeznaczona do mierzenia poczucia winy.

Konstruując kwestionariusz do badania agresywności Buss i Durkee podejmowali próby osłabienia działania mechanizmów obronnych, jakie mogły występować przy dawaniu odpowiedzi i stwierdzeniu u siebie istnienia agresywnych, które w naszej kulturze nie są akceptowane.

Buss i Durkee oceniali rzetelność kwestionariusza metodą dwukrotnego badania 29 studentów (w grupie byli i studenci i studentki) w odstępie pięcioletniowym.

Współczynniki rzetelności dla skal mierzonych poszczególne odmiany agresywności:

1) Tendencja do fizycznego ataku	78
2) Agresywność pośrednia	72
3) Skłonność do irytacji	65
4) Negatywizm	46
5) Uraza	61
6) Podejrzliwość	67
7) Agresywność słowna	64
8) Poczucie winy	82

Suma pktów uzyskanych ze skal

1, 2, 3, 4, 5, 6, 7

82 (Buss 1961, s. 175).

Buss i Durkee oceniali trafność teoretyczną i trafność czynnikową kwestionariusza. Konstruując kwestionariusz wyodrębnili 7 odmian reakcji agresywnych, które zgrupowali w dwie klasy nazwane agresywnością i wrogością. Każdą odmianę zdefiniowali i ustalili typowe dla niej symptomy. Następnie do tych symptomów przyporządkowali odpowiednio stwierdzenia. Następnym etapem było zbadanie trafności czynnikowej i próba odpowiedzi, w oparciu o analizy czynnikowe wyników badań studentów dziewcząt i chłopców, czy rzeczywiście wystę-

pują w kwestionariuszu względnie niezależne grupy reakcji, agresywności, zgodnie z wcześniej ustalonymi teoretycznymi założeniami. Autorzy kwestionariusza zbadali nim 85 studentów i 88 studentek i wyniki tych badań poddali analizie czynnikowej. W wyniku analizy czynnikowej doszli do wniosku, że kwestionariusz mierzy i czynnik agresywności, na który składa się uraza i podejrzliwość u mężczyzn.

7. OPIS BADANEJ GRUPY

Badaniami objęto grupę mężczyzn jękających się w wieku od 20 do 25 roku życia. Kryterium doboru stanowiła diagnoza lekarska — jękanie, z wykluczeniem niedorozwoju umysłowego i innych zaburzeń mowy. Osoby zostały przebadane w Wojewódzkim Szpitalu w Toruniu na oddziale Foniatrycznym. Badania przeprowadzono na początku pobytu w szpitalu. Osoby rekrutowały się z terenu całej Polski. Wykształcenie badanej grupy było nieco zróżnicowane od zawodowego do średniego. Trudno było dobrać absolutnie jednorodną grupę pod względem wykształcenia. Istotnym elementem doboru grupy eksperymentalnej były objawy jękania. Badania przeprowadzono grupowo, po obiedzie w salce rekreacyjnej.

8. Wyniki badań agresji Kwestionariuszem Buss-Durkee osób jękających się i grupy kontrolnej

	GR. K			GR. E			t
	N ₁	$\bar{X}_1$	S ₁	N ₂	$\bar{X}_2$	S ₂	
1. Napastliwość fizyczna	33	7,42	6,17	33	4,66	4,92	2,01 *
2. Napastliwość słowna	33	11,12	5,97	33	8,67	5,01	1,81
3. Napastliwość pośrednia	33	7,6	3,97	33	4,91	4,15	2,70 **
4. Negatywizm	33	10,9	5,37	33	7,64	5,34	2,48 *
5. Podejrzliwość	33	7,45	4,31	33	7,58	4,11	0,13
6. Uraza	33	7,85	4,20	33	4,24	3,40	3,84 ***
7. Drażliwość	33	14,21	6,96	33	12,00	6,34	1,35
8. Poczucie winy	33	12,35	5,12	33	18,54	3,85	5,11 ***

Tabela przedstawia dane statystyczne wyników badań uzyskanych w Kwestionariuszu „Nastroje i Humory” Buss-Durkee osób jękających się i grupy kontrolnej.

N = liczebność badanej grupy

$\bar{X}$ = średnie arytmetyczne

S = odchylenie standardowe

t = istotność różnic między średnimi wynikami dwu grup

WNIOSKI KOŃCOWE

Z powyższej tablicy wynika, że istnieją istotne różnice w nasileniu agresywności badanej Kwestionariuszem Buss-Durkee pomiędzy grupą

eksperymentalną młodzieży jękającej się a grupą młodzieży kontrolnej w następujących skalach: napastliwości fizycznej, napastliwości pośredniej, w negatywizmie, w urazie oraz w poczuciu winy.

1. Napastliwość fizyczna

Młodzież jękająca się ujawnia silniejsze tendencje do agresywności fizycznej, która może się ujawniać w traceniu kontroli nad swoimi agresywnymi impulsami, wszczynanie walki z kimś, kto obraża, walczenie ze swymi gnębiicielami oraz walczenie w obronie swoich praw.

2. Napastliwość pośrednia

Większe nasilenie napastliwości pośredniej u jękających się wskazuje, że mają oni silniejszą tendencję do szkodenia innym ludziom drogą okrężną. Objawami tej formy agresywności są złośliwe plotki, ośmieszanie, robienie na temat innych osób złośliwych dowcipów. Zachowania te nie są skierowane wprost do jakiejś osoby, ale zawsze w sposób pośredni jak np. trzaskanie drzwiami, okazywanie złego humoru, dąsanie się, kiedy ktoś nie robi tego co chce dana osoba.

3. Negatywizm

Negatywizm jest zachowaniem polegającym na przeciwstawianiu się innym osobom, zazwyczaj jakimś autorytetom. Zachowania te obejmują różne reakcje od biernego niedostosowania się do wymagań innych osób, aż do jawnej rebelii przeciw regułom postępowania i konwenansom społecznego zachowania. Młodzież jękająca ujawnia większe nasilenie negatywizmu w porównaniu z grupą kontrolną, a to świadczy, że nie lubią robić tego o co kto prosi. Buntują się przeciwko narzuconym regułom postępowania, przeciwstawiają się poleceniom i rozkazom, są uczuleni na ludzi dyrygujących i rozkazujących oraz niereagują na ludzi do których żywią złość.

4. Uraza

Charakterystycznym objawem urazy jest gniew spowodowany złym traktowaniem rzeczywistym lub urojonym, jak również skłonność do zanudzającego uskarżania się. Charakterystycznymi objawami tego parametru agresywności są pretensje, domaganie się czegoś, skarżenie się oraz użalanie się i pojękiwanie. Nasilenie tej formy agresywności w grupie młodzieży jękającej się w stosunku do grupy kontrolnej, sprawia że zachowania osób jękających się odznaczają się powyższymi objawami.

5. Poczucie winy

Niższe wyniki w tej skali u młodzieży jękającej się wskazują, że młodzież jękająca się w porównaniu z grupą kontrolną wykazuje mniejsze poczucie winy za swoje agresywne zachowania.

BIBLIOGRAFIA

- Bilkiewicz T.: *Psychiatria kliniczna*, PZWL, Warszawa, 1957.
 Bronfenbrenner M.: *Czynniki społeczne w rozwoju osobowości*, Psychologia wychowawcza, 1970 nr 1, s. 1—18.
 Buss A. H. Th.: *Psychology of Aggression*, Jonh Wiley and Sens, Inc., New York and London, 1961.
 Dollard J.: *Frustration and Agression*, New Haven, Yale University Press, 1939.
 Dyrne D.: *An Introduction to personality, a Research Approach* Prentice — Hall Inc., New Jersey, 1966.
 Byrne D.: *Repression — Sensitization as a dimension of persoanlity*, w B. A. Maher (ed.).

- Progress in experimental personality, a research Avol. 1, New York, 1966, Academic Press.
- Ford F. R.: *Choroby układu nerwowego niemowląt, dzieci i młodzieży*, PZWL, Warszawa, 1963.
- Frąckowiak T.: *Zespoły rzekomo nerwicowe w chorobach wewnętrznych i nerwowych*, PZWL, Warszawa, 1961.
- Frączek A., Kofta M.: *Frustracja i stress psychologiczny*, w: *Psychologia* pod red. T. Tomaszewskiego, Warszawa, 1976, s. 628—679.
- Frączek A.: *Problemy psychologicznej teorii agresji*, *Psychologia wychowawcza*, 1973 nr 3, s. 284—298.
- Frączek A.: *Wychowanie a agresja*, *Psychologia wychowawcza*, 1970 nr 2, s. 167—183.
- Freud Z.: *Wstęp do psychoanalizy*, PWN, Warszawa, 1982.
- Green G. H.: *Psychoanaliza w szkole*, WMA, Warszawa, 1930.
- Hilgard E. R.: *Wprowadzenie do psychologii*, PWN, Warszawa, 1967.
- Hurlouck E. B.: *Rozwój dziecka*, PWN, Warszawa, 1960.
- Kosewski M.: *Agresywni przestępcy*, WP, Warszawa, 1977.
- Lewicki A.: *Psychologia kliniczna*, PWN, Warszawa, 1978.
- Murray H. A.: *Exploration in Personality*, Oxford University Press, New York, 1953.
- Nuttin J.: *Struktura osobowości*, PWN, Warszawa, 1968.
- Reykowski J., Kochańska G.: *Szkice z teorii osobowości*, Wiedza Powszechna, Warszawa, 1980.
- Siek S.: *Rozwój osobowości*, ATK, Warszawa, 1976.
- Skorny Z.: *Formy i źródła agresji u dzieci i młodzieży*, w: *Psychologia wychowawcza* t. XVI (XXX) nr 3, Warszawa, 1973, s. 315—323.
- Skorny Z.: *Psychologiczna analiza agresywnego zachowania się*, PWN, Warszawa, 1968.

ANDRZEJ BUCZEL

PASJONAT NATCHNIONY W TYPOLOGII LE SENNE'A

W psychologii francuskiej znaczne miejsce zajmuje typologia charakteru opracowana przez Szkołę R. Le Senne'a.

1. GŁÓWNE ZAŁOŻENIA TYPOLOGII LE SENNE'A

Przez charakter rozumie ona „zespół wrodzonych dyspozycji tworzących psychiczną strukturę człowieka” (por. R. Le Senne, 1957, s. 10).

Dyspozycjami konstytuującymi charakter są: emocjonalność, aktywność, oddźwięk psychiczny.

Emocjonalność (E) oznacza dyspozycję do ulegania silnym wzburzeniom psychicznym nawet wskutek stosunkowo niewielkiej podniety.

Aktywność (A) to zdolność do spontanicznego działania mimo przeszkód.

Oddźwięk psychiczny jest dyspozycją świadomości określającą czas przechowywania reakcji na doznane podniety. Jeżeli czas pamiętliwości jest krótki i wrażenie szybko mija wówczas mamy do czynienia z osobnikiem prymalnym (P). Jeżeli percepcja wrażenia następuje powoli i jest długo przechowywana w pamięci mówimy o osobniku sekundalnym (S).